

Oskar Looritsa kirjad Hugo Salasoole

Rutt Hinrikus

■ 2001. aastal täitis sajand Hugo Salasoo sünnist. Sama aasta suvel andis Inno Salasoo Eesti Kirjandusmuuseumile üle Hugo Salasoo perekondliku ja erakirjavahetuse, käsikirju, dokumente ja fotosid, mis on korraldatud Hugo Salasoo fondi KMEKLA fond 359. Sellest saadetest pärit neli Oskar Looritsa kirja Hugo Salasoole sisaldavad südamepuistamist ja isiklike arusaamu, kummatigi on siiski tegemist mitte niivõrd privaatse korrespondentsiga kui võrd pöördumisega Hugo Salasoo kui Eesti Arhiivi Austraalias arhiivari poole.

Eesti Arhiivi Austraalias samastati kaua Hugo Salasoo (27.XI 1901 – 12.X 1991) nimega. Tema teeneks jääb Eesti Arhiivi Austraalias kujundamine ja ülesehitamine mitte ainult lokaalse pagulasarhiivina, vaid globaalse eesti arhiivina, mis kogub ja säilitab eesti pagulaste kirjalikku kultuuripärandit kogu maailmast, samuti tagatisfondina ka kõiki eesti trükiseid ja arhiivmaterjale Teise maailmasõja eelsest ajast. (Hugo Salasoo tegevusest arhiivi väljaarendamisel, ka vaidlustest arhiivi nime üle jms. vt. Hugo Salasoo. Eesti Arhiiv Austraalias. – Eestlased Austraalias I. Austraalia Eesti Seltside Liit. Adelaide, 1988, lk. 147–166.)

Oskar Looritsa kirjad osutavad üpris näitlikult nn. Salasoo arhiivi tähendusele globaalse eestluse jaoks eriti külma sõja perioodil. Teise maailmasõja katastroofist õieti toibumata, elas Öhtumaailm pikka aega Kolmanda maailmasõja pidevas hirmus. Seesugune ohutunne küdemas, tundus arhiiv kauges Austraalias pea ainsa usaldusväärse varjupaigana võimaliku uue katastroofi ajal. Kindlustunnet süvendas vaieldamatult dr. Hugo Salasoo renomee ja pühendumine oma missioonile.

Ka Oskar Looritsat võib nimetada silmapaistvaks arhiivari. Ta üheks elutööks oli Eesti Rahvaluule Arhiiv, mille esimeseks juhatajaks ta selle loomise järel, 1927. a. sai ja millest ta lühikese ajaga kujundas rahvusvaheliselt väljapaistva asutuse. Pärast seda, kui Oskar Loorits 1944. a. põgenes Rootsi, jätkas ta tööd uurijana Uppsalas. Seal valmisid arvukad teosed, ka O. Looritsa peateoseks peetud “Grundzüge des estnischen Volksglaubens”, mille käsikirja ta võttis põgenedes kaasa ja mis ilmus aastatel 1949–1957 kolmes köites. Teadustöö kõrval sekkus Oskar Loorits Rootsis sageli ja ennastunustavalt poliitilisse võitlusse, milleks ta rakendas kogu oma temperamendi ja ideoloogilise kire. Pagulusperioodi pikemad publitsistlikud traktaadid (“Eestluse elujõud”, “Eesti ajaloo põhiprobleemid” jt.) ilmusid valdavalt sarjas “Iseseisvuslaste kirjavara”, lühemad artiklid ajakirjanduses.

Looritsa tohtu töövoime, silmapistev andekus ja haare olid väljaspool kahtlust ka nende kriitikute jaoks, keda tema kontroversiaalne isiksus heidutas. Veendunud, et ta kehabast paguluses (ja mitte ainult) eestlaste südamestunustust, pidas ta oma pühaks kohuseks selle nimel alati võitlusse tormata. Temagi pidi vahel tõdema: “Meie pagulaspoli on osalt juba jõudnud ja veelgi rohkem jõudmas sellesse pöörde-aega, kus hajub ikka enam probleemide selgus nende tõdede suhtes, mille nimel põgenesime kord vabasse maailma võitlema.” Ent see ei takistanud donkihhotlikku võitluslipu kõrgel hoidmist: “Paljud ei ole üldse enam teadlikud võitluse jätkamiskohustusest, veelgi enamad on endalegi hoomamatult nihkunud juba vaikse koeksistentsi mentaliteedi sireenide võluses.” See 1957. a. “Meie Tees” pealkirjaga “Objekt ja subjekt” ilmunud sõitlemine on väsimatu võitleja viimaseid publitsistlikke ülesastumisi. Tundes jõudu raugemas, aktualiseerus mõistetavalt pärandi säilitamise küsimus, sealhulgas eriti nn. salaarhiivi, mida ta kahtlemata käsitas ka poliitilise testamendina, ohutus. Mahukas päevikuline materjal kirjutati ümber kolmes eksemplaris, millest üks läkitati “ohutusse” Austraaliasse, teine Soome Kirjanduse Seltsile, kus ta oli suletud aastani 2000.

Juuresolev lühike korrespondents, mille temperament on kirjutajale väga iseloomulik, peidab kummatigi mitmeid praeguseks ununenud mullistusi, millest võiks kõige enam huvi pakkuda fennougristika kongresside eellugu puudutav osa. O. Loorits avaldas 1956.–57. a. ajalehes “Võitleja” mitu kirjutist, mis mahuvad

neist ühe pealkirja alla: “Soome-ugri kongressi telgitagused” (Võitleja 1957, nr. 1, lk. 7. Allkiri: Haneksvõetu). Siin süüdistab ta kaaspagulasi kollaboratsioonismis ja sõidib ägedalt koostöö vastu Nõukogude Eesti teadlastega. Stalini surma järel oli sotsialistlikus impeeriumis asunud revideerima täieliku isolatsiooni poliitikat ja aastast 1955 alates toimusid Eesti ja Soome vahel esimesed kompavad lähenemiskatsed, mis algasid 1955. a. delegatsioonide vahetamisega Tallinna ja Kotka linna vahel. 16. augustil sõlmiti NSV Liidu ja Soome vahel teaduslik-tehnilise koostöö leping. Seejärel said võimalikuks esimesed soome teadlaste külaskäigud Nõukogude Liitu. 1956. a. külastas Eesti NSV-d soome teadlaste ja kultuuritegelaste delegatsioon (L. Posti, E. Niinivaara, L. Vesterinen, jt.). Samal aastal käis vastukülaskäigul Soomes delegatsioon Eestist (P. Ariste, H. Habermann, G. Ernesaks, J. Smuul jt.). Sondeerides veelgi ulatuslikuma koostöö võimalusi, kavandati Helsingis 1957. aasta veebruaris soomeugri kongressi.

Nii kirjutab Andrus Saareste Uppsalas 12. detsembril 1956 Julius Mägistele Lundi: “Umb nädala eest andsin end üles Helsingi kongressile ettekandjanagi. Nüüd sain Rängalt teada, et kolleegid Stokis on otsustanud mitte minna, venelaste tõttu. Mida teed Sina, teata mulle kohe?! Taulit täna ei kohanud, tema seisukohata ei tea. Läheksin sinna ainult siis, kui Sinagi läheksid. Arvan siiski, et meie asjata laseme endid mõjutada Okust ja ehk avalikust arvamusest. See pole ju Vene poolt korraldatud kongress. Meie seal ju täiesti ignoreeriksime venelasi. Miks peab meie nõupidamine ja töö kannatama nende tõttu? Kui eestlasi esindavad ainult ENSV eestlased ja pagulased puuduvad, on kaotus meile. Siin on tegu teatud argusega. Ja soomlased jäävad piinlikku seisukorda.” (KM EKLA, F 340, m. 30:23, lk. 48/52)

Kongress lükati Ungari sündmuste järel pingestunud õhkkonnas siiski edasi. Erkki Itkonen kirjutab J. Mägistele juba 1956. a. novembris, et Ungari sündmused mõjunud hävitavalt soomeugri poliitikale. Asko Vilku tões kirjas J. Mägistele 20.12.1956: “Suom. ugr. kongressi piti kokouksen viime maanantaina. Kongressia ei pidetä helmikuussa, vaan siirretään soveliaampaan ajanluokkaan.” Päris tähelepanuta ei jäänud Soomes ka Oskar Looritsa aktiivne vastutegevus, sest Vilku jätkab: “Looritsin käyttäytymisestä olen myös kertonut kongressin johtokunnalle.” (F 340, m. 40: 5, lk. 9/10)

Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirjas 1957, 1958 ja 1959 avaldatud SUS-i aastaruannetest ilmneb, et 25.–27. veebruaril 1957 kavas olnud kongress oleks olnud esimene FU kongress. 1956. a. moodustati Suomalais-Ugrilaisen Seuran, Suomen Kirjallisuuden Seuran ja Suomen Muinaismuistoyhdistys’e poolt komitee, mis saatis kutsed 341 organisatsioonile, asutusele ja üksikuurijale, osavõtjateks registreerus 65 välismaist uurijat. Kongressi edasilükkamise otsuse tegi toimikond 27. detsembril 1956, tundes muret ungari uurijate saatuse ja nende poolt esindatud teaduse tuleviku pärast okupeeritud Ungaris. Toimikonna seisukoht oli, et fennougristika-alasesse rahvusvahelisse koostöösse tuleb kaasata kõik uurijad sõltumata nende asukohamaast. Seesugune perspektiiv erines muidugi üsna diametraalselt Oskar Looritsa põhimõtetest. On iseküsimus, miks soomlased loobusid katsest korraldada kongress hiljem soodsamal ajal Soomes. Tänu Mauno Koski vahendatud informatsioonile võib konstateerida, et dokumentaalset materjali selle kohta on ilmselt tulutu otsida, kuid Alho Alho-niemi on meenutanud, et kavas oli alustada pidevalt toimuvate kongresside süsteemi ja hoolitseda selle eest, et osavõtt oleks algusest peale võimalikult laiapõhjaline. Tundus, et Nõukogude Liidu huvides oli näidata maailmale normaliseerunud Ungarit ning üksiti avas I kongressi korraldamine Budapestis soodsamad osavõtuvõimalused NSV Liidu okupeeritud väikerahvaste jaoks. Initsiatiivi haaras Gyula Ortutay ja esimene fennougristide kongress viidigi läbi Budapestis 1960. aastal, Helsingis toimus kongress alles 1965. aastal. Oskar Loorits oli siis juba lahkunud, paljud nimekad pagulasteadlased langetasid otsuse Helsingisse sõitmise kasuks. II FU kongress oli esimene oluline pagulasteadlaste ja Nõukogude Eesti teadlaste koostöövõimalus.

Siiras tänu lahke abi eest ammuste asjade harutamisel prof. Mauno Koskile
ja Oskar Looritsa tütrele Leelo Andrénille.

R.H.

Oskar Loorits oma tütre Saida ja lapselastega 1960. a. ("Marie Underi eluamat", Lund 1974) lk. 238.

■ Upsalas, 18.IX 56

Kulla härra Salasoo!

No on aga Teie poegadel naisevõtuga vedand! See oli siis mu vana sõbra ja kaasfõljetonisti Jalaka Tiidu,¹ keda imetelles lugesin (see oli vist Austraalia tudengite lehes) ja Teie tütreks pidasin. Ja Silvia² luuletusi tunnen kah juba – hoidku taevast, milline vaimuvalgus või lausa kiirgus siis Teie kodu õilistab, et vaevalt sel on võrdset paguluses, – õnnitlen siiralt ja loodan nooremailt seda enamat. Olen siin paguluses juba mitu noort kirjanikuks

drillind – K. Lepiku³ ja I. Jaksi⁴, Triinu Saare⁵ ja V. Reinansi.⁶ Kuid mõni on ka varju jäänd ja pelgab startimist. Sügisel pidi uus ajakiri "Mana" ilmuma.⁷ Tahan noori toimetajaid enne veel kõvasti läbi kantsitada, et teaksid täie vastutusega alustada, kui üldse riskeerivad. Meie pagulaspere vaimne allakäik on looduseseadus, mida ainult andekate eranditega noorte seas heaks saame teha. Jumala õnn, et neid noori ande tõepoolest nii rohkesti leidub, – küllap siis "Mana" saab kaastööd ka Austraaliast?

Puna-Eesti raamatuid jälgin siin süsteemaatselt ja võtan punateaduse juba "Grundzügi" III köites kõvasti tangide vahele,⁸ veel enam eesti-vene kultuurisuhete analüüsi puhul.⁹ Kahjuks tuleb aga ka meie tobedusega löödud "arvustajaid" (ja isegi soomlasi!) seal-samas tuulutada, sest näit. "professor" Mägiste¹⁰ sai meie poliitiliste alaealiste leheräbalas hakkama nii lapsiku arvustusega¹¹ mu usundi üle, et häbi oli sellist putru lugeda. Soomes on kah õhulossitamine moodi läind, mida kindlasti pareerin. Kuid Soomest tuleb meile sel talvel veel kurvemaid üllatusi: tunnustus *Nõukogude*-Eestile suurel kongressil,¹² kuhu sõidavad ka meie kilplaprofessorid Rootsist... See on vist raskeim välispoliitiline hoop, mille tiblaid meile nüüd nii salakavalalt virutavad, et sellest me enam ei toibu: Soome, Rootsi ja –*horribile dictu* –¹³ "demokraatlikum" tiib isegi pagulaskonnast tunnustab

¹ Hugo Salasoo noorem poeg Inno Salasoo (sünd. 1929) abiellus Tiidu Jalakuga 1955. a. Tiidu Salasoo isa ajakirjanik Evald-Abram Jalak (1903–1974) sai tunnustuse fõljetonistina Eesav Edvard Puusliku nime all.

² Silvia Merendi-Üts abiellus Hugo Salasoo vanema poja Nony Salasooga (1928–1990) 1956. a.

³ Kalju Lepik (1920–1999), luuletaja (esikkogu 1946) ja Balti Arhiivi juhataja (al. 1966. a.). Elas alates 1944. a. Rootsis.

⁴ Ilmar Jaks (1923), kirjanik. Põgenes 1945. a. Soome kaudu Rootsi. Õppis õigusteadust Uppsala Ülikoolis, elanud Taanis, Austrias, Saksamaal, elab Pansusmaal. Esimene raamat ilmus 1949. a.

⁵ Triina Saare – Nadja Tederi pseudonüüm, mille all avaldanud 1956. a. novellikogu "Müüriüll".

⁶ Sven Alur Reinans (1932), kriitik ja ajakirjanik. Sünd. Tallinnas, lõpetas 1959. a. Uppsala Ülikooli filosoofiateaduskonna, töötanud Stockholmis Statistika Keskbüroos ja tööturu ministeriumis. Tegutsenud

aktiivselt eesti organisatsioonides, Eesti Kultuuri Koondise esimees, Eesti Päevalehe peatoimetaja al. 1993. a. Avaldanud romaani "Naera, inimene" ajakirjas Mana 1958–59 ja lühijutte.

⁷ Mana hakkas ilmuma 1957. a. Ivar Grünthali toimetamisel.

⁸ "Grundzüge des Estnischen Volksglaubens" III ilmus Lundis 1957. a.

⁹ Siin on ilmselt silmas peetud "Eesti ajaloo põhi-probleeme", 1955.

¹⁰ Julius Mägiste (1900–1978), Tartu Ülikooli läänemeresoome keelte professori kt. 1929, professor 1932–44. Põgenes 1944. a. Saksamaale, siirdus 1945. a. Rootsi. Töötas Lundi Ülikoolis õppeülesande täitjana 1947. aastast, aastail 1950–67 Lundi Ülikooli dotsent.

¹¹ J. Mägiste. Eesti usk ja eesti keel: Oskar Looritsa usundiloolise uurimuse puhul. – Vaba Eesti 1956, nr. 1, lk. 4–5; nr. 3, lk. 6–7. J. Mägiste vaatles kriitiliselt O. Looritsa "Grundzüge des Estnischen Volks-

Nõukogude-Eesti suveräänsust – *ergo*, need, kes nõuavad veel endise E. Vabariigi taastamist, on ainult “käputäis” natse ja reaktsionääre paguluses, keda lääne maailm tõsiselt ärgu kuulatagu! See sosin oli suur juba paar aastat, ja mullu pidasime Bonnis pikka nõu¹⁴, kuidas meilt punaste salasüüdistusi natsismis kõrvaldada. Eriti tarvilik oli see USA jaoks, mispärast pidin ju oma “Eesti ajaloo põhiprobleemid”¹⁵ alguses ja lõpus nii päevakohaseks redigeerima, et konkreetset tulemust saavutada. Tulemus oligi tõepoolest suurepärase: mu raamat lõi meie neljast valitsusest kahel jalad alt ära (Pusta¹⁶ ja Vasara¹⁷ valitsustel Washingtoni silmis), kuid nüüd on olukord palju keerulisem ja kardan, et lahingus Soome – Nõukogude-Eesti – ja pagulas-”demokraatide” ühisrinde vastu jään kaotajaks pooleks. Vene pjatiletka välispoliitikas tüürib Euroopa sovjetiseerimise poole *rahulikult* teel – ja objektiivse vaatlejana pean kurbusega nentima, et võimatu see enam ei ole, pigem muutub järjest hõlpsamaks: Soome ja Skandinaavia on juba peaaegu küpsed vaikselt ülevõtuks, Inglismaa ja Prantsusmaa lagunevad palju kiiremini kui oleks uskuda teadnud, kuna Saksamaa põeb ju nii rasket sisekriisi, et lepib vist ainult näiliste järeleandmistega, kuni ongi lõpuks ka ise punaste haardes. Euroopa perspektiivid *ei* ole aastatega paranend, vaid halvenevad kahjuks üha edasi.

Parimate soovidega
Teie
O. Loorits

PS. Mu vana koolivend Jorhj (Adniel!) Naelapea¹⁸ pidi kah jälle mingisuguse ärkamisaegse “Olioniga” nalja tegema – kas sellest surnult sündind elukast mingit kõla oli ka kuulda või vaibus kõik iseendast loomulikku tardumusse?

■ Upsala, 6.I 57

Kulla härra Salasoo!

Selle “Olioniga” läks mul natuke halvasti jah. Kirjutasin ju oma essee¹⁹ algselt hoopis “Tulimulla” eksperimenteerimiseks. Sest terve rida autoreid nuriseb, et Kangro põeb mingit suurusehullustust ja kastreerib kõikide kaastööd uskumatta omavoliliselt. Et nurinat kontrollida, saatsin oma A. Kalda asja²⁰ Lundi tavalise märkusega, et “luban avaldada ainult keelelt ja sisult muutmata kujul”. – Ja imede ime: Kangro tahtis isegi seda kastreerida ja jätta nimelt välja lause, kus pilkan neid, kes siin ilmas küll end üles puhuvad, kuid teises ilmas või järelpõlvede luubi all hoopis hale-

glaubens” I–II.

¹² Helsingis 1957. a. veebruaris kavandatud esimesel fennougristika kongressil, kuhu oli kutsutud teadlasi mõlemalt poolt “raudset eesriiet”.

¹³ *horrible dictu* (ld. k.) – hirmus ütelda.

¹⁴ Mullu pidasime Bonnis pika nõu – 1955. a. jaanuaris toimusid Bonnis Balti päevad, mille käigus arendati poliitilist dialoogi ja asutati Balti-Saksa selts...

¹⁵ O. Loorits. Eesti ajaloo põhiprobleemid. Iseseisvuslaste kirjavara, Tõrvik 1955.

¹⁶ Kaarel Robert Pusta (1883–1964), diplomaat ja poliitik, Eesti Vabariigi välisminister 1924–25 ja 1919–34, Eesti Vabariigi saadik Prantsusmaal ja Belgias, Itaalias, Poolas, Rumeenias, Tšehhoslovakkias, 1935 Rootsis, Taanis ja Norras. 1935–36 oli vangistatud seoses kahtlustustega osavõtust vabadussõjalaste liikumises. 1936. aastast elas Pariisis, 1939. aastast Eesti Vabariigi Pariisi saatkonna nõunik. 1940 lahkus Washingtoni, kus sai diplomaadistaatuse ja tegeles

informatsiooni levitamisega Eesti kohta, jäädes Eesti esindajaks Prantsusmaal ja Hispaanias. Mitme rahvusvahelise organisatsiooni liige.

¹⁷ Juhan Vasar (1905–1972), ajaloolane, *dr. phil.* 1931. TÜ majandusajaloo professor 1938. Põgenes 1944 Saksamaale, siirdus 1951 USA-sse. Töötas Rutgersi jt. ülikoolides.

¹⁸ Yri (Georg) Naelapea (1896–1969), prosaist ja ajakirjanik. Andis 1930–1936 välja kultuuriajakirja Olion. Y. Naelapea põgenes 1944 Saksamaale ja siirdus 1949 Austraaliasse. Alustas 1957 taas ajakirja Olion väljandmist. Pärast 7. numbril ilmumist 1960. a. lõpetas Olion ilmumise.

¹⁹ O. Loorits peab silmas oma esseed “Aino Kalda autoportree”, milles vaatleb A. Kalda päevikuid kui kirjaniku eneserefleksiooni.

²⁰ Vt. eelmine märkus.

damaiks paljastuvad... No mis toimetaja see on, kes niiviisi sõnavabadust terroriseerib! Parajasti tuli siis Jorjhh (Adniel?) Naelapealt ettepanek kaastööks. Saatsingi pilkava järelmärkusega, et "Tulimuld" ei pidand artiklit avaldamiskõlblikuks. Aga kus Naelapea! eks temagi va kuldse kesktee klounina vastas kohe mingi vagatseva vemmälväsiga, et ta "Tulimulda" riivavat lõppu ei avalda. Mina talle ei vastandki enam, vaid saatsin koopia kohe "Meie Teele",²¹ kus see ka kiirelt ilmus, kuid... – ikkagi ilma järelmärkuseta! "Olioni" seevastu ma veel pole näindki.²²

Siis olin "Olioni" juba unustand, kuni Naelapea jõulu eel kirjutas sellest. Muidugi olen nüüd süüdi selles, et unustasin Naelapeale teatamast, mis vahepeal juhtus. Naelapea kiri jätab kahjuks mulje, et ta põeb kas hirmu või mingit jälitamismaaniat, mis võib ta normaalset mõistust vast ehk tumestada. Hoiatas ka mind kummaliste mõistusõnade, nagu olevat mu lähemasse kaastööliskonda sisse pugend punaste agendid jne. Palusin mehe viisi selgust, kuid sellele ta ei julgendki enam vastata (või tuleb see kunagi hiljem). Ideefikside pidaja ta oli küll juba koolis.

Varsti panen Teie arhiivi jaoks posti oma mullused äratõmbed koos ühe bibliofiilide haruldase maiuspalaga: Saksamaal trükiti mitte müügiks, vaid ainult asjaomaseile kingituseks valimik seitsme rahva muinasjutte. Sain kolm eksemplari ja ühe saadan siis Teie Arhiivile. Selline raamat tahetakse igal aas-

tal uuesti välja lasta; järgmises avaldan vist liivlaste muinasjutte. Ebatäpsusi ja trükivigu muidugi tuleb, kuid asjal on rohkem roman-tilis-salapäratsev ilme, mispärast sel pole erilist tähtsust. Vaevalt ka keegi teine eestlane asjast üldse midagi kuuleb või meie lehtedest selle kohta midagi lugeda saab.

Stokholmi vorstikaupmees Kriisa²³ on klotsind ahvikiiruga rahakühveldamiseks kokku "E. Kroonika 1957", kuhu hea kaastöö hulka rutuga on topitud ka palju solki. Täienduseks Teie ülevaatele lisan naljaviluks, et minu artikleid paguluses on ilmund ka läti ja norra keeles, mullu isegi hiina keeles, kuid sealt kaugelt maalt ma pole veel tekste saand, võibolla ei saagi...

"Mana" ei ole rahapuudusel veel ilmund. Jõuluks oli oodata "Sõna"²⁴ uut numbrit, kuid seegi vist venib rahapuudusel. Selles on ju suur kontrast: Laur,²⁵ Kangro ja Kriisa läksid oma kirjastustega ruttu rikkaks (Kangro ostis EKK nimele ühe ja endale teise maja)²⁶, kuid ideelised mehed on nii vaesed, et ei jaks kirjastada oma käsikirju.

Parimate uueaasta-soovidega

Teie

O. Loorits

PS Katsuge hankida kodumaalt ka "Looming": seal ilmub juba mõndagi väärtuslikumat.

²¹ "Meie Tee" – Eesti Haridusseltsi ja Ülemaailmse Eesti Ühingu 1944. aastast ilmunud ajakiri.

²² Aino Kalda autoportree ilmus Olioni 1956. a. novembrinumbris lk. 23–25 ilma järelmärkuseta.

²³ Lembit Kriisa (1919), eesti kirjastaja Rootsis. Õp-
pinud Tartu Ülikoolis metsandust ja majandust, 1941–
44 Eesti Julgeolekupolitsei ametnik, arreteeriti 1944,
oli Stutthofi koonduslaagris kuni maini 1945. Läks
Taani kaudu Rootsi 1945, kus oli alguses vabrikutöö-
line, 1948. aastast majandusühingu "Produkt", hiljem
ka leivatööstuse "Europabagaren" direktor. 1954. a.
asutas kirjastuse "EMP", sama kirjastuse kauaaegne
direktor ja omanikke.

²⁴ Sõna – kultuuriajakiri, mida andis aastail 1948–50
Rootsis välja kirjandus- ja kunstirühmitus "Tuulisui".

²⁵ Andres Laur (1907–1973), eesti kirjastaja pagulus-
ses, asutas 1944 esimese väliseesti kirjastuse "Orto",

mis tegutses alul Rootsis, aastast 1951 Kanadas
Torontos, andis aastal 1944–73 välja üle neljasaja
raamatu.

²⁶ Kangro majad – 1951. a. asutatud Eesti Kirjanike
Kooperatiiv, mille tegevdirektoriks oli B. Kangro, kes
esialgu vormistati 1. augustist 1951 asjaajajaks kuu-
palgaga 1000 krooni, jõudis juba 1953. aasta alguseks
napilt kasumisse. Töö maht kasvas aasta-aastalt ja see-
tõttu otsustas üks kolmest töötajast, V. Uibopuu, 1956.
a. algul lahkuda ebarahuldavate töötingimuste tõttu.
See sundis EKK juhatust otsima kirjastusele korralike
ruume. 7. veebruaril 1956 osteti kirjastusele järelmaksuga
72 000 krooni eest maja, mille võlg tasuti
1960. aastate lõpuks. (vt. J. Kronberg, Tiibhobu mär-
gi all, 2002, lk. 49–51). Samal aastal ja samuti järelmaksuga
ostis Kangro maja oma perekonnale.

■ Upsalas, 7.IV 58

Kulla dr. Salasoo!

Palun vabandust, et pean tülitama Teid seekord isiklikus asjas ja loodan Teie vahendust. – Nagu olen kuulnud, on mu täditütre mees Albert Tõnson²⁷ (Viljandist) kolind Ameerikast ära Austraaliasse. Ma ei tea kuidas, aga 1944 ta oli jätnud oma perekonna ja sattunud Saksamaale. Algul ta saatis mulle halisevaid kirju, kuid pärast meie kirjavaheutus katkes. Rahutu hing ja naistehaige ta oli – võibolla sattuski taas naistega seiklema.

Nüüd palub aga täditütar tungivalt andmeid oma ära kadund mehe ja vahepeal täiskasvand laste isa kohta. Kui see Teid paljut liiaks ei vaeva, paluksin sealt eesti keskusist maad kuulata ja heal juhul A. Tõnsoni aadress mulle sokutada. Katsun siis temaga taas ühendust võtta, et näha, kas tal on enam huvi kunagise perekonna vastu või mitte. Maailm on praegu ju nii pahupidi, et midagi ei ole imestada, kui toimuvad ka kummalised pöörded suhetes või perekondlikus elus.

Muidugi oleks veel kõige parem, kui saate kuulda, kuidas Tõnson oma elu seal sisse on seadnud, kas kannatab ta hingeliselt või on leidnud uue kodu, kas tohingi teda enam tülitada või oleks sobivam vaikida. Kuid need on nii delikaatsed ja rasked küsimused, et vaevalt ette selget pilti võimalik on hankida. Siin Upsalas elab kaks eesti prouat, keda mehed pärast aastatepikkust lahusolu tulid kirgliku armastusega üles otsima, kuid prouad olid vahepeal uued suhted loond ja tõukasid mõlemad oma mehed ära. Ja vähemaid või raskemaid arusaamatusi on siin igas perekonnas, nii et too idealiseeritud “õnne”-mõiste on muutund täitsa illusoorseks.

Kodumaalt tuleb väga palju järelepärimisi omaste ja katkend suhete pärast. Jõudu mööda olen püüdnud neid vahendada. Isegi Austraaliasse olen juba varem salateateid edasi toimetand, ilma et saajad allikat aimatagi teaksid. Oleks muidugi armas, kui saaksin sealtpoolt ka oma sugulasigi informeerida. Pakkide saatmine tehti ropult kalliks, kuid kodumaalt teatatakse, et seal on viimasel ajal

märgata tunduvalt paranemist toidukraami ja osalt isegi riietuse hankimisvõimalusis. Nii viisi väheneb ka pakkide saatmise tarvidus, kuigi sealset elu ei saa võrrelda mugavustega paguluses. Kõige kurvem on aga, et tulevik ei tööta meile esialgu midagi muud kui maailma sovjetiseerimist ilma sõjata.

Tänades ja tervitades

O. Loorits

■ Upsalas, 24.VI 61

Kulla dr. Salasoo!

Möödunud talv oli mu terviselle nii raske, et teist selletaolist ma enam üle ei ela. Veel aprillis pidin viis korda haiglasse sõitma, et kiiret abi leida igasugu komplikatsioonide vastu: vaat kui veri on juba rikkes, siis pikapeale läheb rikki kogu organism. Muidugi katsun venitada ja viivitada siit ilmast lahkumisele nagu oskan, aga ettevalmistusi lahkumisele pean ikkagi tõsiselt tegema. Muuseas kopeerib pr. Puu²⁸ juba veebruarist alates mu päevikut ja poliitilist arhiivi, milles leidub palju selliseid saladusi, mida ei praegu ega lähemas tulevikus mitte kuidagi avalikkuse ette tuua ei tohita. Ma ei taha kellelegi auku kaevata, vaid olen jäädvustand fakte ja nende ümberjutustusi ainult tõe ja aja kaja dokumenteerimiseks, mis erineb vägagi palju tavalisest ajaloopildist.

Ühenduses sellega kerkib aga küsimus mu salaarhiivi säilitamisest tuleviku jaoks. Olen mõtelnud, et saadaksin ühe reserveksemplari

²⁷ Albert Tõnson (19.VI 1905 – 24.I 1976). Sünd. Viljandimaal Võisiku vallas, elas Viljandis, töötas maa-möötmajana, alustas õpinguid Tehnikaülikoolis Tallinnas. Põgenes 1944 Saksamaale, siirdus pärast lühikest Austraalias viibimist Kanadasse, jätkas õpinguid tehnilisel alal ja tegi eduka karjääri Albertas teedeehituse insenerina.

²⁸ Pr. Puu, advokaadi, paguluses Uppsalas kooliõpetaja Gustav Puu abikaasa, kes leidis lisateenistust masinakirjutajana.

Austraaliasse, kus see Teie valvel oleks kindlais kätes. Kuid Teiegi olete juba lahkujate ikka jõudmas ja kas olete mõtelnud oma järglaselle, kes kindlustaks samuti materjalide täieliku saladuse? Isegi oma paberite lugemist ega edasi sosistamist, resp. klatšimist ma ei saa mitte kuidagi lubada, vaid arvan, et seda tohitakse alles pärast kahe generatsiooni vahemaad, s. t. vast ehk umbes a. 2000 paigu. Muidugi ei aima me praegu keegi tulevikku ette ega oska selle üllatavate võngetega arvestada, kuid normaalse arengu jaoks olen määrand oma paljude käsikirjade pärijaks noorema tütre pr. Saida Rannaleedi (s. 1932), kes 2000 paigu võiks veel elada ja otsustada mu käsikirjade trükkitoimetamise üle. Hoidku taevas, et koopiatega ei juhtuks vahepeal arusaamatusi!

Nagu näete, äärmiselt raske ja vastutusriikas ülesanne. Palun mõtelge see probleem omaenda aspektist igakülgsesti läbi ja vastake siis, mida arvate ühe koopia Austraaliasse saatmisest. Praegu on juba valmis neli pappkasti täit (üle 2000 lehe), juurde tuleb vähemalt veel kaks kasti, kõike kokku vähemalt 3000 lehte masinakoopiaid äärmiselt intiimi informatsiooni väga paljude inimeste kohta läbi sõja-aastate ja neile järgnend pagulas põlve. Kahjuks on karta, et Euroopas ei leidu juba lähemal aastail enam usaldatavat panipaika sellise materjali jaoks, sest kommude vallutust rahulikult teel ei suudeta nähtavasti enam pidurdada. Vaevalt pääseb sellest ka Austraalia, kuid *peitmise* võimalused võiksid seal siiski vast ehk soodsamad püsida.

Parimate soovidega
Teie
O. Loorits

Uppsala raudteejaama ees Eesti Vabariigi Inglismaa saadikut minister August Tormat ära saatmas 3.04.1955. Vas. mag. jur. Artur Mägi (Eesti Rahvusfond, pagulasvalitsuse õiguskantsler); Tõnis Muru (Uppsala Eesti Seltsi esimees); minister Johan Raid; professor Andrus Saareste; Kruus (Uppsala Eesti Klubi); minister August Torma; Enn Nõu (Uppsala Eesti Üliõpilaskonna esimees); agronoom Aksel Mark (Uppsala Eesti Demokraatlik Klubi); magister Valter Tauli; Valter Kotsar (endine EV Soome saatkonnanounik) ja doktor Oskar Loorits. Foto: Enn Nõu arhiiv.